

ÖNSÖZ

Duhâ ve İnşirâh mânâ olarak art arda gelip birbirini tamamlayan iki sûre. *Tê'vîlât-ı Necmiyye'*de şöyle denir: “*Peygamberlik nimetini nefsinin zâbirine, risâlet nimetini kalbinin bâtınına, velâyet nimetini sırrına, yokluktan sonra bekâ nimetini ruhuna zikret ve hatırlat. Bu, 've'd-Duhâ Sûresi'nin mânâsıdır.*” Bu sûreden anlaşılıyor ki Allah yeminini Peygamber'in (s.a.s) hakîkati üzerine yapmaktadır. Zîra aydınlık onun nurunun zuhuru, karanlık ise o nurun çekilmesi demektir. Allah'ın Peygamber'ine daimî güç vermesi ve onu koruması ve bu korumanın daima artması gene aynı sûrede anlatılmaktadır. Bu sûrede yetimin mânâsının lügat mânâsından çok, Allah'ından uzak kalmak ve O'ndan başka ebeveyni olmamak olduğu anlaşılmaktadır. Gene bu sûrede Peygamber'i bile doğru yola götürüp zengin edenin Allah olduğu hatırlatılmakta ve Allah'ın en büyük temsilcisinin kendine lütfedilen güzellikleri etrafına da yayması ve aynı şekilde muamele etmesi emredilmektedir. Devamındaki İnşirâh Sûresi'nde ise, Allah Peygamber'ine lütfettiği her şeyi kabullenebilme kabiliyetini anlatırken, göğsünü maddî, mânevî nasıl yardığını ve böylece onu genişleterek her tür varlığı Allah'ın bir parçası olarak kabullenme zevkine vardığını anlatır. İkinci âyette anlatıldığına göre Peygamber'i üzen ve belini büken şey, Peygamberliğinin başında, bu sûre inene kadar bazı şeyleri kabullenmekte zorlanması olmalıdır. Ancak inşirâhtan sonra Allah Peygamber'inin şânını yükseltir. Çünkü o her yerde Allah'ı görerek andığı için Allah da onun adını andırır, şânını yükseltir. Bu sûrenin en güzel âyeti, bize lütfedilen, iki kez tekrarlanan güçlkle kolaylığın bir arada olduğu âyetidir. Buradaki kolaylık gelen hâdisede değil,

güçlük esnasında kalbin daralmamasıdır. Ve bunun için gösterilen yolda hedefe gözünü dikip daima o hedefe doğru yürümektir. Bunun için de ancak Rabb'in yardımını gerekmektedir.

Cemâlnur Sargut

DUHÂ SÛRESİ

- 1 - *Andolsun kuşluk vaktine*
- 2 - *Ve sakinleştiği zaman geceye ki,*
- 3 - *Rabb'in seni bırakmadı ve darılmadı.*
- 4 - *Şüphesiz âhîret senin için dünyadan daha iyi olacaktır.*
- 5 - *Rabb'in sana verecek ve sen hoşnut olacaksın.*
- 6 - *O, seni yetim bulup da barındırmadı mı?*
- 7 - *Seni yol bilmez bulup yola iletmedi mi?*
- 8 - *Seni yoksul bulup zengin etmedi mi?*
- 9 - *Öyleyse sakın yetimi ezme.*
- 10 - *Dilenciyi de azarlama.*
- 11 - *Fakat Rabb'inin nimetini anlat da anlat.¹*

• Kur'ân-ı Kerim'in doksan üçüncü sûresi. Mekke devrinde nâzil olmuştur, on bir âyettir. Fâsıla'sı (ا، ث، ج) harfleridir. Adını birinci âyetteki "kuşluk vakti" anlamına gelen duhâ kelimesinden alır. Kuşluk vaktine yeminle başlayan sûreye Ve'd-Duhâ Sûresi de denilir. Vahyin bir müddet kesilmesi sebebiyle Mekke müşrikleri arasında çıkan, "Rabbi Muhammed'i terk etti, ona küstü" şeklindeki dedikodulardan Hz. Peygamber'in duyduğu üzüntü üzerine nâzil olmuştur (sûrenin nüzûl

1 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 290-291.

sebebiyle ilgili rivâyetler için bk. Buhârî, “Tefsîr”, 93, “Teheccüd”, 4, “Fezâ’ ilü’l-Ḳur’ân”, 1; Müslim, “Cihâd”, 114-115; Tirmizî, “Tefsîr”, 82; Hâkim, II, 526-527). Vahyin kesilme süresiyle ilgili olarak iki üç gündün kırk güne kadar varan çeşitli rivâyetler mevcuttur.

Duhâ Sûresi, İslâm güneşinin yükselişini sembolize eden kuşluk vaktiyle küfür ve şirk döneminin bitmeye yüz tutmuş karanlık bir geceyi andıran hâline yeminle başlar. Allah’ın Hz. Peygamber’i terk etmediği ve kendisine darılmadığı bildirilir. Hz. Peygamber’i yakın bir gelecekte büyük başarıların beklediği, Peygamberlik görevinin sonunun başlangıcından daha hayırlı olacağı müjdelendir. Aslında Hz. Peygamber annesiz babasız büyüyen bir yetimken Rabb’i kendisini koruyup kollamış ve ona Peygamberlik vermiştir. Artık Rabb’in desteğinden uzak kalması ve terk edilmiş bir duruma düşmesi söz konusu değildir.

Sûrenin ikinci yarısındaki âyetler ilk nazarda bir başa kakma üslubu taşıyorsa da, dikkatle incelendiğinde böyle olmadığı görülür. Daha önce verilen nimetlerden söz edilmesi başa kakma değil, Peygamberlik’ten sonra verilecek nimetlerin daha öncekilerle kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunu anlatmak içindir. Nübüvvetten önce Resûl’ünü kimseye muhtaç etmeyen Allah nübüvvetten sonra mı yüz üstü bırakacaktır. Artık bir peygamberden beklenen görevleri yerine getirmesi, yetime, kimsesize sahip çıkması, ihtiyacı olanları eli boş çevirmemesi gerektiği belirtilir. Sûre, Rabb’in nimetlerini dile getirmeyi emreden bir âyetle son bulur. Bundan da en büyük nimet olan İslâm dininin tebliğ ve tâlim edilmesi istendiği sonucu çıkarılmalıdır. Bu özellikleri ve muhtevasıyla sûre yalnız Hz. Peygamber için değil, her zaman ve her yerde bütün Müslümanlar için büyük bir mânevî güç ve moral kaynağıdır.

Duhâ Sûresi’nin bir önceki Leyl Sûresi’yle anlam ilişkisi vardır. Leyl Sûresi, iyilerin ileride hoşnut ve râzı olacaklarını müjdeleyen âyetle son bulurken bu sûrede, “*Rabb’in sana verecek, sen de râzı olacaksın.*” mealindeki âyetle bu müjdeye açıklık getirilmiş olur. Bundan sonraki İnşirâh Sûresi ise hem üslup hem de anlam bakımından Duhâ Sûresi’nin devamı gibidir. Çünkü bu sûrede Peygamber’in göğsünün genişletildiği, sırtındaki ağır yükün kaldırıldığı ve nâmının yüceltildiği bildirilir. Duhâ Sûresi’nin başında yer alan, “*Rabb’in seni terk etmedi, senden yüz çevirmedi.*” mealindeki âyete karşılık İnşirâh Sûresi, “*Öyleyse sen de sadece Rabb’ine yönel.*” âyetiyle son bulur.

Duhâ Sûresi'ni okumanın faziletine dair Sa'lebî ve Vâhidî gibi müfessirlerce Übey b. Kâ'b'dan nakledilen ve daha sonraki bazı tefsir kitaplarında da yer alan, "Kim Duhâ Sûresi'ni okursa Allah onu Muhammed'in şefaatine lâyık gördüğü kulları arasına alacak, ona ayrıca yetim ve dilencilerin sayısının on katı sevap yazacaktır." mealindeki hadîsin mevzû olduğu kabul edilmiştir.²

- Bundan önceki sûre "leyl" ile başlamış ve en takvâli kişiden yüce Allah'ın râzı olacağını bildirerek sona ermişti. En takvâli kişilerin başı Resûlullah (s.a.s) olduğundan onun hemen ardından terakki ve yükselme sûretiyle, Resûlullah'a (s.a.s) olan ve onun hoşnut olmasıyla ilgili bulunan ilâhî lütuf ve nimetleri anlatan bu sûre geliyor.

İmam Razî'nin dediği gibi önceki sûre Hz. Ebû Bekir'in (r.a), bu ve bundan sonraki sûre de Resûlullah'ın (s.a.s) sûreleri olduğu cihetle yüce Allah Sıddıkı ile Resûlü arasında başka bir vâsıta olmadığına işaret olmak üzere aralarını başka bir sûre ile ayırmamıştır. Bu şekilde bu sıralamada ve sûrelerin içerdiği mânâda "sıddık" mertebesine yükselen bir ilerleme vardır.³

2 Emin Işık, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, s. 546.

3 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 287.

ÂYET 1-3

وَالضُّحَىٰ

Ve'd-duhâ

Andolsun duhâya

وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ

Ve'l-leyli izâ secâ

Sükûnet vaktinde geceye,

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ

Mâ vedde'ake rabbüke ve mâ kalâ

Rabb'in seni terk etmedi ve sana darılmadı.

- “*Andolsun o duhâya.*” Duhâ diye bilinen kuşluk vaktine ki, güneşin parlayıp yükselmeye başladığı, gündüzün gençliği zamanıdır. “Lâm” cins için olur. Yahut kuşluk vakitleri içinde seçkin bir kuşluk vaktine ki, “lâm” aht için olarak hakikat güneşinin Muhammed ufkundan doğup “*âlemlere rahmet olarak*” (Enbiyâ, 107) her tarafa elçilik göreviyle ışıklar saçmaya başladığı zamana işaretir.

Hitabın Resûlullah’a (s.a.s) olması itibariyle “lâm” daki bu ahit mânâsı tercih edilir. Bundan dolayı Hz. Muhammed’in (s.a.s) yüzüne veya

ilâhî konuşma zamanına işaret olduğu da söylenmiştir. Nitekim “Tâ-Hâ” Sûresi’ndeki “*İnsanların kuşluk vakti toplanması.*” (Tâ-Hâ, 59) âyetinden anlaşıldığı üzere halkın toplanıp Mûsâ’nın (a.s) sihirbazlara galip geldiği vakit de, bilinen bir kuşluk vaktidir.

“*Ve sessizliğe büründüğü, kararını bulup sakinleştiği zaman geceye andolsun.*” Yani tam tavına gelip durduğu, içindekilerin sakinleştiği vakit ki, gecenin başından bir süre geçtikten sonraki orta anlarıdır. O vakit karanlık artacağı kadar artmış, örteceğini örtmüş, kararını bulmuş, bir de ses sedâ kesilmiş, dinmiş olur. “Karanlığın çöktüğü, ortalığı örttüğü veya rüzgârın kesildiği” veya “gecenin tükendiği sıra” diye de düşünülebilir ki, her birinin duhâya bir karşılık olması veya bir şekilde bir benzeyişi vardır. Biri neşe biri keder, yahut kederin yok oluşunu ifade eder. (...)

Tesciye örtmek mânâsına gelir. Gecenin sakinleşmesi demek olan sücüvv zamanı; iyice durgunluğu ile tam kararması, örtüp kaplaması veya sona erip geçmesi zamanı diye anlaşılmıştır. İbnü’l-Arabî, “gecenin karanlığı şiddetlendi” demektir, demiştir. İbn Cerir ve İbn Merduye, Avfi kanalıyla İbn Abbas’ın “geldi” demektir dediğini tespit etmişlerdir. Çoğunluğun açıklamasına göre asıl sücüvv, sakinleşmek demek olduğu ve “leyl-i saci” rüzgârsız gece mânâsını ifade etmede yaygın olarak kullanılır olduğu için maksat, ğaşiyy (örtmek, bürümek) de olduğu gibi karanlığın şiddet ve bastırmasını değil, “*O, içinde sakinleşesiniz diye geceyi sizin için yaratandır.*” (Yûnus, 67) âyeti mânâsınca bilhassa sakinlik ve sessizlik zamanını hatırlamış olması açıktır ki, bu sakinlik geceleyin çitirtı duyulmayacak şekilde hâsıl olan herhangi bir hissî ve mânevî sessizlikle huzur ve istirahati veya gecenin bitmesi gibi kederin yok olması zamanını da içerir. Bu sûretle karanlık ve kederde ve dolayısıyla hayatta olan değişimlerde, elemeler ve kederler veya ölüm ile fânîlik sıkıntısının basması ve vahyin kesintiye uğraması ile mârifet nurunun sönmesi ve ruhun alınması hâllerine işaret olmakla burada murat, o karanlık ve kederin kendisi değil, bilhassa öyle bir durumda meydana gelen huzur ve sükûnu hatırlatma, yani gecenin duyulmaması halinde olduğu gibi vahye ara verilmesinde de bir dinleniş ve kesinti bulunduğunu veya gecenin geçmesi, sabahın başlaması sıralarında olduğu gibi vahyin kesilme zamanı bitip yeniden başlamasıyla kederin neşeye dönüştüğü zamanı

duyurmaktır. Şu halde hayatın ve mârifet nurunun yaldızlı bir şekilde parlatmaya başladığı, genç ve dinç bir neşe zamanını, ruh tecellilerini ifade ettiği gibi, ona karşılık mutlak bir karanlığı, beden sıkıntısını hissettirmekle beraber, “*sakinleştiği zaman*” kaydını o karanlığın sakinleşmesi ânındaki huzur ve dinlenme ile yorgunluk ve kederin yok olması ve âhiretle ilgili gelecek bir neşenin müjdelenmesi ânını ifade etmiş olur ki, bunun iniş sebebiyle ve aşağıdaki gibi gelecek cevaplar ile bu sûrenin mânâsındaki derece derece yükselen vaat ve müjdeleme ile münasebeti ne güzeldir.

Kısacası, karanlıktan aydınlığa, aydınlıktan karanlığa her saat durmadan değişen zaman farkları içinde bilhassa ilk hayat ve mârifet neşesinin yükselmesi ânı olan parlak kuşluk vaktine ve ona âriz olmakla beraber gelecek bir hayat ve mutluluk neşesinin başlangıcı ve müjdecisi olan gecenin dindiği sessizlik ânına yemin olsun ki ey Muhammed! *Rabb'in seni terk etmedi*, veda edip bırakıvermedi. (...)

“*Rabb'in seni bırakmadı ve darılmadı.*” Bırakmaması dargınlıktan, öfkeden bırakmamak değil, rahmet ve yardımından dolayı bırakmaktır. Çünkü bırakmamak iki şekilde olur: Birisi lütuf, birisi helâk etme, kahretme ifade eder. Yoksa “*İnsan başıboş bırakılacağını mı zannediyor.*” (Kıyâmet, 36) mânâsınca hiçbir insan mutlak mânâda başıboş bırakılmaz. Rablığın gerektirdiği bir netice olarak yükümlü olma sırrıyla ya rahmet eserinin, ya da gazap eserinin hükmü altında bulunur. Duhâ ve leyl'in birbirlerine karşılık olarak söylenmesinde buna da işaret vardır. Bundan dolayı bırakılmamaktan bir gazap ve öfke eseri hatıra gelmemek için “*darılmadı*” diye buğz ve öfkenin bulunmadığı belirtilerek, rahmeti devam ettirme mânâsı vurgulanmıştır.⁴

- “*Kuşluk vaktine*” yemin ederim. Âyet metninde yer alan “*duhâ*”, güneşin günün ortasına doğru gökyüzünde yükseldiği vakittir. Bu kelimeyle zikredilen vakitten kuşluk vakti kastedilmektedir. Âlimlere göre özellikle bu vaktin seçilerek bunun üzerine yemin edilmesinin sebebi, bu vaktin, Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s) ile konuştuğu ve sihirbazların secdeye kapandıkları vakit olmasıdır. Nitekim Yüce Allah sihirbazların secdeye kapandıkları o vakti, şöyle dile getiriyor: “*Mûsâ: 'Buluşma zamanımız, bayram günü, kuşluk vaktinde insanların top-*

4 Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e., c. 9, s. 291-293.

lanma zamanı olsun' dedi." (Tâ-Hâ, 59). İşte böylece kuşluk vakti, şeref kazanmakta ve yeminin yapılmış olduğu amaçla uygunluk elde etmektedir. Kuşluk vakti namazı âlimlerin ittifakı ile sünnettir. "Ve sükûna erdiğinde", halk sükûna erdiğinde veya karanlığı koyulaşıp da son haddine vardığında ve istikrar bulduğunda geceye yemin ederim. (...) "Geceye", gece cinsine "yemin ederim ki..." İbn Hâlûye der ki: "Buradaki "gece" kelimesi, bir önce geçen "duhâ" kelimesine atfedilmiştir; yoksa yemin değildir. (...)

Bir önceki sûrede "gece"nin önce getirilmesinin sebebi, gecenin asıl olmasından dolayıdır. Çünkü gündüz, güneşin doğması ile meydana gelmektedir. Kuşluk vakti gündüzün belli bir bölümü olduğu halde neden bu vakit zikredilerek üstüne yemin edilirken, gecenin tamamına yemin edilmektedir diye sorulacak olursa, bu soruya şöyle cevap verilir: Kuşluk vakti, her ne kadar gündüzün belli bir bölümü ise de, bu vakit gecenin tamamına eşittir. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a.s) bütün peygamberlere denk olması gibi. Sonra gündüz rahat ve sevinç vaktidir. Gece yalnızlık, gam ve keder ânıdır. Bu ifade işaret ediyor ki, dünyanın tasası sevinçlerinden daha fazladır. Çünkü kuşluk zamanı günün belli bir ânıdır. Gece ise birçok ânın birleşmesinden meydana gelir.

"*Rabb'in seni bırakmadı.*" Bu söz, yukarıdaki yeminin cevabıdır. Âyetin mânâsı: Rabb'in tam mânâsıyla terk etmek sûretiyle seni bırakmadı, seni vahye mazhariyet, Allah'a yakınlık ve şeref verme gibi mertebelerden düşürmek sûretiyle terk etmedi "*ve sana darılmadı*", sana kızmadı.

Rivâyet olunduğuna göre Resûlullah'a (s.a.s) vahyin gelmesi, Resûlullah'ın "İnşâallah" dememesi dolayısıyla on, on beş gün gecikmişti. Bu olay şöyle gerçekleşti: Kureyş müşrikleri Medine Yahudilerine haber saldırlar ve Yahudilere Muhammed'in (s.a.s) durumunun ne olabileceğini sordular. Yahudiler onlara dedi ki: "Ona ashâb-ı kehf, Zülkarneyn kıssasını ve ruhu sorun. Eğer size ehl-i kehf ve Zülkarneyn kıssalarını haber verir de ruhun durumundan bir şey söylemezse bilin ki o doğrudur. Bu ifadeden sonra müşrikler Resûlullah'a geldiler ve Yahudilerin söylemiş oldukları soruları kendisine sordular. Resûlullah (s.a.s) müşriklere dedi ki: "Şimdi dönüp gidin, yarın size bunlar hakkında haber vereceğim." Fakat Resûlullah (s.a.s) "inşâallah" demedi. Bunun üzerine günlerce vahiy gelmedi. Müşrikler, "Muhammed'i Rabb'i terk etti, ona darıldı." dediler. Bunun üzerine Cebrâil, şu

âyet-i kerîmeyi getirdi: “*Hiçbir şey hakkında ‘Bunu yarın yapacağım.’ deme. ‘Ancak Allah dilerse yapacağım.’ de...*” (Kehf, 23-24). Bu âyetten sonra Cebrâil, Resûlullah’ın (s.a.s) kendisine sorulan soruların cevabını bildirdi. Bu olay daha önce Kehf Sûresi’nde geçmişti. Ve yine Cebrâil, “*Rabb’in seni bırakmadı ve sana darılmadı.*” âyet-i kerîmesini de indirdi.

Böylece müşriklere cevap verilmiş, Resûlullah’a (s.a.s) da sevgilinin sevgilisini terk etmeyeceği müjdelenmiş olmakta ve Allah Teâlâ’nın dünyada Resûlullah’a (s.a.s) vahyettmeye ve ona şeref bahşetmeye devam edeceğini, bununla birlikte âhirette verecek olduğunun da bundan daha muazzam ve daha büyük olacağı ifade olunmaktadır.⁵

*İlk üç âyete göre Allah fânî olan şeylere değil, Resûlullah’ın hakikatinin çeşitli evrelerine göre yemin etmiştir. Kuşluk vakti güneşin yükselmeye başladığı vakit olması itibarıyla Resûlullah’ın Allah’la tek ve beraber oluşunu anlatmaktadır. Gece vahyin kesilmesini yahut nûr-i ilâhînin dünya semâsından çekilip, vücudun dinginleşip tekrar nura açılacak hâle gelişini anlatmaktadır. Üçüncü âyet ise biz kullara bir müjdedir ki, Allah sürçmelerde ve itirazlarda bizi terk etmez. Yeter ki biz O’nun varlığını hissedebilelim.*⁶

- Resûl-i Ekrem Efendimize bir müddet vahiy tecellî etmedi. Müşrikler, “Muhammed’in Allah’ı Muhammed’e darıldı, hiç vahiyden bahsetmiyor.” dediler. İsm-i a’zâmın tahtgehi olan kalb-i pâk-i Ahmedî bu sözlerden mahzun oldu. Der’akab (hemen arkasından) bu sûre-i celîle ile Hazret-i Cibrîl huzur-ı risâlete gönderildi.

Kasem olsun, O duhâya (kuşluk zamanına, gündüzün apaydınlığına), Bu mânâ tahsil edildikten sonra, enfüste şöyle bir mânâ da tahsil edilebilir: Resûl-i Zîşân’ın kalb-i pâkine (tertemiz kalbine), o kalb-i pâke nâzil olan ve oradan beşeriyete tulû’ eden (doğan) aydınlığa kasem olsun.

Ve sâkin olup karanlığın çöktüğü o geceye kasem olsun. Enfûsî (iç/bâtınî) mânâda: Kâinât-ı kevnîyyeyi (yaratılış âlemini) doğrayan kazâ-i ilâhî (Allah’ın kazâsı) makasına kasem olsun.

5 İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, c. 10, s. 73-75.

6 *Derleyenin Notu.*